

mektedir. İlk dönem Nakşibendî geleneğinde rüya tabirine fazla önem verilmezken Herat'a giden müridi Sa'deddin-i Kâşgarî'ye rüyalarını orada bulunan Zeynüddin el-Hâfî'ye yorumlatmasını tavsiye etmesi onun meşrebini göstermesi bakımından önemlidir. Nizâmeddin Hâmûş'un Nakşibendiyye'nin seyrü sülûk âdâbına dair küçük bir risâlesi günümüze ulaşmıştır (*Risâle der Beyân-ı Tarîk-ı Nakşibendiyye*, Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 443, vr. 153^b-154^a). *Mir'âtü'l-îmân* adında bir eser de ona nisbet edilmektedir (Nefîsî, I, 278-279). Silsilesi halifesi Sa'deddin-i Kâşgarî tarafından devam ettirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehâtü'l-üns* (nşr. Mahmûd Ebîdî), Tahran 1375 hş., s. 404-407; Mir Abdülevvel Nişâbüri, *Melfûzât-ı Ahrâr* (*Ahvâl ve Sühânân-ı Hâce 'Ubeydullâh Ahrâr* içinde, nşr. Ârif Nevşâhî), Tahran 1380 hş., s. 161, 166, 192-193, 213, 216, 226, 280, 286, 396; M. Kâdî Semerkandî, *Silsiletü'l-ârifîn ve tezkiretü's-siddîkin*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2830, vr. 75^b, 166^b-167^b; Fahreddin Safî, *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayat* (nşr. Ali Asgar Muîniyân), Tahran 1977, I, 190-205, 229; Ali b. Mahmûd Ebîverdî, *Ravzâtü's-sâlikîn*, Kitâbhâne-i Gencbahş (İslâmâbâd), nr. 4049, s. 19-27; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 270-271; Ebû'l-Bekâ Hâce Câmî, *Câmî'ü'l-makâmât*, Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 9339, vr. 49^b; Dârâ Şükûh, *Sefînetü'l-evliyâ*, Leknev 1862, s. 81-82; Mecdüddin Ali Bedahşânî, *Câmî'ü's-selâsil*, Kitâbhâne-i Gencbahş (İslâmâbâd), nr. 1060, s. 715-717; M. Tâhir Hârizmî, *Silsile-i Nakşibendiyye*, Özbekistan Fenler Akademisi Birünî Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 69, vr. 132^b-133^b; Gulâm Server Lâhûrî, *Hazînetü'l-âşfiyâ*, Kanpur 1312/1894, I, 570-573; Nâsirüddin Buhârî, *Tuhfetü'z-zâ'irîn*, Buhara 1910, s. 57; Nefîsî, *Tarîh-i Nazm u Neşr*, I, 278-279; Ma'sûm Ali Şah, *Tarâ'ik*, III, 62; Ali Asgar Muîniyân, "Hâce Nizâmeddin-i Hâmûş", *Yağmâ*, XXXI/10, Tahran 1357, s. 671-673.



NECDET TOSUN

NİZÂMEDDİN en-NİSÂBÜRÎ

(نظام الدين النيسابوري)

Nizâmüddin Hasen b. Muhammed
b. Hüseyin el-A'rec en-Nisâbüri
(ö. 730/1329 [?])

Müfessir ve astronomi âlimi.

Horasan bölgesinde Nisâbur'da (Nişâbur) doğdu ve burada yetişti. Nizâmeddin el-A'rec ve Nizâmü'l-A'rec lakaplarıyla, ayrıca Kummî ve Horasânî nisbeleriyle anılmıştır. 704 (1304) yılında Azerbaycan'a gitti ve o dönemde İlhanlılar'ın idaresi altında bulunan Tebriz'e yerleşti. Burada Kutbüddin-i Şîrâzî'nin talebeleri arasında yer aldı ve onun rasathânesinde çalışarak gözlemlerde bulundu. Astronomiye dair eser-

lerini bu dönemde telif etti. Nisâbüri'nin teorik astronomi çalışmaları yanında takvimlerin oluşturulması, namaz vakitlerinin tesbiti gibi pratik konularda da katkılarından söz edilmiştir. Astronomi alanındaki çalışmalarının sonunda gözleme dayalı bilgilere güveni azaldı ve 711 (1311) yılından itibaren bu sahadaki telif çalışmalarını bıraktı, daha çok dinî ilimlerle meşgul oldu. Ancak yine de Tanrı ve varlık hakkında sıhhatli bilgilere ulaşabilmek için bilimin bir araç olarak kullanılabilmesine dair inancını korudu (Morrison, *The Intellectual*, s. 222). Nitekim telif hayatının ikinci döneminde yazdığı tefsirinde astronomi bilgisini de kullandı. Astronomi ve tefsir dışındaki matematik, sarf, belâgat gibi konularda da çalışmalar yapan Nisâbüri aynı zamanda döneminin büyük hâfiz ve mukrîleri arasında yer aldı; geniş tasavvufî birikime sahip, zühd ve takvâ ehli bir âlim olarak tanındı (M. Hüseyin ez-Zehabî, I, 322). Ölüm tarihi hakkında farklı rivayetler aktarılmakla birlikte tefsirinin bazı nüshalarında 730 yılı Safer ayı başlarında (Kasım 1329) müellifi tarafından notlar ilâve edildiğine dair kayıtlar göz önüne alındığında 730 (1329) yılı en doğru tarih olarak görünmektedir (a.g.e., I, 322; Morrison, *The Intellectual*, s. 25). Ailesinin aslen Kum şehrinde olması ve eserlerindeki bir kısım ifadeler sebebiyle bazı Şîî müelliflerinin onun İmâmiyye Şîas'ından olduğu yönündeki iddiaları temelsiz bulunmuş, tefsirindeki görüşlerinin incelenmesi sonunda Ehl-i sünnet'e mensup olduğu ve Şâfilîlik'e Eş'arîliği benimsediği tesbit edilmiştir (M. Hüseyin ez-Zehabî, I, 328; A'yânü's-Şî'a, V, 248; Morrison, *The Intellectual*, s. 14-17).

Eserleri. 1. Ğarâ'ibü'l-Kur'an ve reğâ'ibü'l-furkân*. Bağdatlı İsmâil Paşa tarafından yanlışlıkla İbn Habîb en-Nisâbüri'ye nisbet edilen eserin müstakil olarak (I-III, Tahran 1280; nşr. İbrâhim Atve İvaz, I-XXX, Kahire 1381-1391/1962-1971 [10 müceller]; nşr. İbrâhim Ali Sâlim, Kahire 1975; nşr. Zekeriyâ Umeyrât, I-VI, Beyrut 1416/1996) ve Taberî'nin *Câmî'ü'l-beyân*'inin kenarında (I-X, Kahire 1321; Beyrut 1392/1972, 1406/1986) baskıları yapılmıştır. **2. Şerhu Tahrîri'l-Mecisî (Tefsîrüt-Tahrîr fi şerhi'l-Mecisî, Ta'birüt-Tahrîr)**. Nasîrüddin-i Tûsî'nin astronomiye dair eserinin şerhi olup telifine Horasan'da başlanmış, Azerbaycan'da tamamlanmış (704/1304) ve İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han'ın başveziri Sa'deddin Muhammed b. Ali es-Sâvecî'ye ithaf edilmiştir (Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 798, 800; Beyazıt Devlet Ktp.,

Veliyyüddin Efendi, nr. 2309; TSMK, III. Ahmed, nr. 3330). Kadızâde-i Rûmî'nin bu şerh üzerine hâşiyesi bulunmaktadır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1595; İhsanoğlu v.dğr., I, 7-8). **3. Keşf-i Hağâ'ik-i Zic-i İlhanî**. Nasîrüddin-i Tûsî'ye ait *Zic-i İlhanî* adlı eserin Farsça şerhi olup 708 (1308-1309) yılında tamamlanmış ve Sa'deddin es-Sâvecî'ye sunulmuştur (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3421; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1287). **4. Tavzîhu't-Tezkire**. Nasîrüddin-i Tûsî'nin astronomiye genel bir bakış niteliğindeki eserinin şerhidir. *Şerhu Tezkireti'n-Naşîriyye* adıyla da anılan kitap 711 (1311) yılında tamamlanarak Ali b. Mahmûd el-Yezdî'ye ithaf edilmiştir (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3397; Cârullah Efendi, nr. 1487). Eser üzerine Fasîhüddin en-Nizâmî'nin hâşiyesi bulunmaktadır (Voorhoeve, s. 351). **5. Şerhu Sî Faşl**. Nasîrüddin-i Tûsî'nin astrolojinin temel konularına dair eserinin şerhidir (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2664). **6. er-Risâletü's-Şemsiyye fi'l-hisâb**. Matematiğin temel prensipleri ve uygulamalarıyla ilgili bir risâle olup İlhanlı Veziri Reşidüddin Fazlullah'ın oğlu Şemseddin Abdülatif adına kaleme alınmıştır (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2659, 2725; Râgıb Paşa Ktp., nr. 919). Eser üzerine Ebû İshâk Abdullah el-Kirmânî'nin (TSMK, III. Ahmed, nr. 3153, IX./XV. yüzyıl) ve Bircendî'nin (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 879) şerhleri bulunmaktadır. **7. Şâfiyye Şerhu's-Şâfiyye**. İbnü'l-Hâcib'in sarf ilmine dair eserinin şerhidir (Tahran 1311). *Şerhu'n-Nizâm* adıyla da anılan kitap Ebû'n-Nasr Dîbâc İbnü's-Sultan Saîd'e ithaf edilmiştir (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 3065, 3066; Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2564). **8. Şerhu Miftâhi'l-ülûm**. Sekkâkî'ye ait eserin belâgata dair üçüncü bölümüne yazılmış bir şerhtir (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1814).

Nisâbüri'nin Farsça bir Kur'an tercümesi olduğu ve yazma nüshasının Tahran'daki Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî Kütüphanesi'nde bulunduğu kaydedilmektedir (M. Ali Ayâzî, s. 526). Ona nisbet edilen diğer eserler de şunlardır: *el-Beşâ'ir fi muhtaşarı Tenkîhi'l-menâzir*, *Risâle fi beyânı ferâ'izi's-şalât* (Süleymaniye Ktp., Kasidecizâde Süleyman Sırrı Efendi, nr. 725, vr. 108-117), *Şerhu Müntehe's-sül ve'l-emel fi ilmeyi'l-uşûl ve'l-cedel*, *Şerh-i Bist Bâb der Uşurlâb*, *Zicü'l-Alâ'i*, *Risâle fi marîfeti semti'l-kable*, *Kitâb der 'İlm-i 'Aded*, *Şerhu's-Şemsiyye fi'l-manâkik*, *er-Risâletü'l-cümeliyye*, *Evkâfû'l-Kur'an*, *Lübbüt-te'vil*. Son iki eserin Ğarâ'ibü'l-Kur'an ile birlikte basıldığı belirtilmek-

tedir ki bunların tefsirin bölümleri olması muhtemeldir.

BİBLİYOGRAFYA :

Nizâmeddin en-Nisâbüri, *Ğarâ'ibü'l-Kur'ân ve regâ'ibü'l-furkân* (nşr. İbrâhîm Atve İvaz), Kahire 1381-91/1962-71, I, 9-54; XXX, 234-235; *Keşfü'l-zunûn*, I, 391-392; II, 1021, 1062, 1195-1196, 1594-1595, 1763-1764; Hânsârî, *Rauzâtü'l-cennât*, III, 102-104; Storey, *Persian Literature*, II/1, s. 59; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 930, 931; II, 273; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 274, 283; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 233; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, III, 281-282, 291; M. Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, Kahire 1381/1961, I, 321-332; Suter, *Die Mathematiker*, s. 161; Sartton, *Introduction*, III/1, s. 698; P. Voorhoeve, *Codices Manuscripti VII: Handlist of Arabic Manuscripts in the Library of the University of Leiden and other Collections in the Netherlands*, The Hague 1980, s. 351; A'yânü's-Şî'a, V, 248-249; M. Ali Ayâzî, *el-Müfessirîn: Hayâtühüm ve menhecühüm*, Tahran 1414, s. 524-530; Ekmeleddin İhsanoğlu v.dğr., *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, İstanbul 1997, I, 7-8; Ekmeleddin İhsanoğlu - B. A. Rosenfeld, *Mathematicians, Astronomers and Other Scholars of Islamic Civilization and Their Works (7th-19th c.)*, İstanbul 2003, s. 238-239; R. G. Morrison, *The Intellectual Development of Nizâm al-Dîn al-Nisâbüri (d. 1329 A.D.)* (doktora tezi, 1996), Columbia University, tür.yer.; a.mlf., "The Portrayal of Nature in a Medieval Qur'an Commentary", *StI*, XCIV (2002), s. 115-137.



ALİ TURGUT

en-NİZÂMÎ (النظامي)

Fûrekî'nin
(ö. 478/1085)
kelâma dair eseri
(bk. FÜREKÎ).

NİZÂMÎ, Halîk Ahmed (خلیق أحمد نظامی)

(1925-1997)

Hindistanlı âlim, tarihçi ve diplomat.

Utar Pradeş eyaletine bağlı Amruha'da doğdu. Lisans eğitimini Mîret'te (Meerut) tamamladıktan sonra 1945'te Agra Üniversitesi'nde tarih alanında yüksek lisans yaptı; 1947'de Aligarh İslâm Üniversitesi'nin Tarih Bölümü'nde asistan oldu. İngilizler'in çekilmesinin ardından iki devletin kurulması sırasında Hindistan'da kaldı. 1953'te doçentiğe, 1963'te profesörlüğe yükseldi ve Centre of Advanced Study in History'nin başkanlığına getirildi. 1966'da Columbia Üniversitesi'ne misafir öğretim üyesi olarak davet edildi. 1972-1973'te Aligarh İslâm Üniversitesi'nin rektör vekilliğine, 1974'te rektörlüğüne tayin edildi; ayrı-

ca 1973'ten 1985'e kadar Sir Seyyid Akademisi'nin başkanlığını üstlendi. 1975-1977 yıllarında Hindistan'ın Suriye büyükelçiliğini yaptı. 1978-1980 arasında Aligarh İslâm Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi'nin dekanlığını, 1980'den itibaren vefatına kadar (5 Aralık 1997) Tarih Bölümü başkanlığını yürüttü.

Nizâmî, üniversite öğretim üyeliğinin yanı sıra birçok ilmî kuruluşta çalışmış, belirli aralıklarla yapılan Indian History Congress'in başkanlık ve sekreterliğine, çeşitli ilmî dergilerin editörlüğüne ve milletlerarası ilmî kuruluşların üyeliğine seçilmiştir. Bu çerçevede halen genel direktörlüğünü oğlu Ferhân Nizâmî'nin yürüttüğü, Oxford Center for Islamic Studies'in kurucularından biri olarak bu merkezin mütevelli heyeti üyeliğini ve danışmanlığını da yapıyordu. Ayrıca Sir Seyyid Akademisi'nin kuruluşunda etkili olmuş, başkanlığını yapmış ve ilmî faaliyetlerine katkıda bulunmuştur.

XX. yüzyılda Hindistan'ın en önde gelen İslâm tarihçilerinden biri olan Nizâmî özellikle Ortaçağ Güney Asya'sında İslâm kültürü, siyasi ve dinî hayat, tasavvuf ve tarihatlar gibi konular üzerinde yaptığı araştırmalar ve neşriyatla takdir toplamış, bu arada Annemaria Schimmel tarafından "tasavvuf tarihçilerinin pîri, ilim deryası" şeklinde nitelendirilmiştir. Te'lif ettiği ve yayımladığı kırktan fazla İngilizce, Urduca ve Arapça kitaptan başka 200 kadar makale ve *Encyclopaedia of Islam*, *Encyclopaedia Iranica*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'ne çeşitli maddeler yazmıştır.

Eserleri. *Şâh Veliyyullâh ke Siyâsî Mektûbât* (Urduca tercümesiyle birlikte Farsça metin; Aligarh 1951); *Târîh-i Meşâyih-i Çiştî* (Delhi 1953); *Hayât-ı Şeyh 'Abdülhak Muḥaddis Dihlevî* (Delhi 1953); *Studies in Medieval Indian History and Culture* (Aligarh 1954); *Selâḫin-i Dehli ke Mezhebi Rûchânât* (Delhi 1958); *Ḥayrû'l-mecâlîs* (Çiştîyye tarikatı Şeyhi Nâsirüddîn Çırâğ-ı Dehlî'nin konuşmalarını içerir; Aligarh 1959); *Religion and Politics in India during the Thirteenth Century* (Bombay 1961); *A Comprehensive History of India*, V, (Delhi 1970, Muhammed Habib ile birlikte); *The Life and Times of Shaykh Farid al-Din Ganj-i Shakar* (Delhi 1973); *Politics and Society during the Early Medieval Period* (Hocası Muhammed Habîb'in çalışmalarını ihtiva eder; I-II, Delhi 1974-1981); *Suplement to Elliot and*

Dowson's History of India (The Ghaznavids and the Gurids) (II, Delhi 1981); *Suplement to Elliot and Dowson's History of India (The Khaljis and the Tughluqs)* (III, Delhi 1981); *Sir Sayyid aur Tehrik-i Aligarh* (Aligarh 1982); *On History and Historians of Medieval India* (Delhi 1982); *State and Culture in Medieval India* (Delhi 1985); *Dilli Tarih ke Aine men* (Delhi 1985); *Akbar and Religion* (Delhi 1989); *Maulana Azad: a commemoration volume* (Delhi 1990); *The Life and Times of Shaikh Nizam al-Din Awliya* (Delhi 1991); *Life and Times of Shaikh Nasir ud-Din Chiragh* (Delhi 1991); *Persian Influence on the Development of Literary Sufi Traditions in South Asia* (Washington D. C 1992); *Şeyḫü'l-İslâm İbn Teymiyye* (Oxford 1992); *Aligarh ke İlmî Hizmet* (Delhi 1994); *Me'âşir-i Mekâtîb, Dr. Zâkir Hüseyin* (Delhi 1997); *Royalty in Medieval India* (Delhi 1997).

BİBLİYOGRAFYA :

Nizam ad-Din Awliya: Morals for the Heart (trc. B. B. Lawrence), New York 1992, s. IX; Muhammad Ahmad, *Professor K. A. Nizami: Scholar and Historian of Medieval India*, Delhi 2000; Ghulam Murtaza Azad, "Khalîq Ahmad Nizami (1925-1997)", *IS*, XXXVII/1 (1998), s. 141-143; A. M. Matto, "Prof. Khalîq Ahmad Nizami", *Newsletter; Centre of Central Asian Studies*, XVII, Srinagar 1998, s. 23.



AZMÎ ÖZCAN

NİZÂMÎ, Hasan

(bk. HASAN NİZÂMÎ).

NİZÂMÎ, Karamanlı

(bk. KARAMANLI NİZÂMÎ).

NİZÂMÎ-i ARUZÎ

(نظامی عروضی)

Ebü'l-Hasen Ahmed b. Ömer
b. Alî Semerkandî
(ö. 552/1157 [?])

Çehâr Makâle müellifi ve şair.

Semerkant'ta doğdu. Öğrenimini burada tamamladı. Lakabı Nizâmeddin (Necmeddin), mahlası Nizâmî'dir. Nizâmî-i Gencevî'den ayırt edilmesi için Nizâmî-i Aruzî diye anılmıştır. Hayatı hakkındaki bilgilerin hemen tamamı *Çehâr Makâle*'ye dayanmaktadır. Buna göre 504 (1110-11) ve 506 (1112-13) yıllarında Horasan'da bulunmuş, 506'da Belh'te Ömer Hayyâm'la